

BÉCSI FORRÁSOK A THÖKÖLY-SZABADSÁGHARCRÓL

Zachar József

Az elmúlt esztendőkből ismétlődően mód nyílt gróf Thököly Imre és az általa vezetett szabadságküzdelem évfordulós megemlékezéseire, ezek keretében újabb tudományos kutatási eredmények bemutatására. Ezek közül kiemelkednek a 2005-ben, Thököly halálának 300. évfordulójára emlékezve, Vaján és Hajdúszoboszlón, majd 2007-ben, a fejedelem születésének 350. évfordulója alkalmából Eperjesen és ismét Hajdúszoboszlón tartott tanácskozáson elhangzottak. Bár semmiképpen sem tartom magam a XVII. század hivatott kutatójának, csupán e korszakba is kirándulásokat tett történésznek, ugyanakkor viszont korábbi hivatali tevékenységem során is kapcsolatba kerültem a Thököly-szabadságharc körüli időszakokkal. Ezt fontosabbnak tartom, ezért ezúttal nem történészként, hanem levéltárosként szeretnék megnyilatkozni, már csak az alapján is, amit a magyarországi oszmánellenes felszabadító háborúval kapcsolatos háromszáz éves rendezvények során Ausztriában tapasztaltam. Ugyanis történészként arra kellett felfigyelnem, mennyire csupán két téma, a Bécs ellen irányuló 1683-as oszmán támadás és az annak elhárításában jelentős szerephez jutott hadvezérek állnak még ma is az osztrák hadtörténetírás középpontjában. Más megközelítésben viszont levéltárosként azt kellett tapasztalnom, mennyire nem hasznosítják még ezzel kapcsolatosan sem az osztrák levéltárakban elfekvő, magyar vonatkozású forráseggyütteseket. Mivel legújabbban azt is fel kellett ismernem, még nagyobb a tájékozatlanság a Thököly-szabadságharccal kapcsolatosan hazai feltárást végző ifjabb kollégák közt, megérlelődött bennem ez az írás. Rá kellett döbennem, mennyire érdemes lenne számos, itthoni levéltárakban még nem fellelt vagy már nem fellelhető forrás nyomában ausztriai kutatást végezni. Ez ügyben szeretném segítségképpen megosztani ismereteimet.

Mondanivalómat annak tükrében, hogy a magyar történelem leginkább hadtörténelem, az e vonatkozású forrásokat őrző és gondozó bécsi közintézménnyel, az Osztrák Hadilevéltárral (Österreichisches Kriegsarchiv) kezdem. E vonatkozásban is az ifjabb kutatók szempontját érvényesítve haladok. Így először a legkönnyebben kutatható forráseggyüttesre, a visszaemlékezésekből, emlékiratokból, beadványokból (Mémoires) álló és az ezzel együtt, de külön sorozatként kezelt hadtörténelmi kéziratok (Manuscripte zur Kriegsgeschichte) állagra hívom fel a figyelmet. Mindkettőben számos, megjelenésre nem került, de rendkívül fontos és sokszor már nem elérhető forrás, illetve ezekre is építő feldolgozás

hever el. Jelen témánk szempontjából (Klasse I. Türkenkriege) kevés sikert ígér az előbbihez tartozó sorozat, míg az utóbbiból az egykori események és a napjaink erre irányuló feltárása közt éppen félidőben tevékenykedő gróf Johann Georg Brown (1742–1794) altábornagynak három önálló, egyes magyarországi hadjáratú esztendőket császári hadiszempontból feldolgozó tanulmányát is kiemelendőnek tartom. (Feldzug des Herzogs Karl von Lothringen in Ungarn 1687; Feldzug des Feldzeugmeisters Graf Caprara, später des Kurfürsten Max Emmanuel von Bayern 1688; Feldzug des Markgrafen Ludwig von Baden 1689).

Ugyancsak külön állagot képez az Osztrák Hadilevéltárban a hagyatékok gyűjteménye (Nachlässe), amelyben e korszak számos egykori szereplőjétől megmaradt irategyüttes is fellelhető, így például gróf Rudolf Rabatta (1636–1686) császári altábornagy hagyatéka (B-43). Bizonyára ezek sem lehetnének figyelmen kívül hagyottak a hazai fejlemények vizsgálatán során.

Fenti gyűjtemények említését azért is fontosnak és kiemelendőnek találtam, mert tapasztalatom szerint a korai, így a XVII. századi időkkel kapcsolatosan a kutatók a legtermészetesebb módon az Udvari Haditanács Levéltárának (Archiv des Hofkriegsrates) állagához fordulnak az Osztrák Hadilevéltárban. Miután azonban ennek a központi intézménynek beérkező és elküldött, a maival ellentétes értelmű német jelzetet hordozó „küldemények” és „kiadmányozások”, azaz beérkezett és kiküldött két irategyüttesében (Akten des Hofkriegsrates: Expedit, ill. Registratur) a XIX. századi barbár iratmegsemmisítés nyomán alig néhány e korabeli irat meglétét tapasztalják, hamar feladják az itteni kutatást. Ezt mindenképpen rosszul teszik, mivel kevés hiánnyal megvannak ezeknek a ma már nem létező egykori iratoknak az eredeti nyilvántartókönyvei (Indizes) mindkét sorozatban, ezek pedig akár időrendjükben, akár mutatóik alapján az egyes iratok szerzői, címzettjei vagy témái szerint legalább rövid regesztaként megismerhetők, és némileg enyhítik az iratvesztést.

Ugyancsak segítséget nyújtanak e tekintetben az Udvari Haditanács Levéltárának különgyűjteményei. Elsőként ezek közül a „Hadseregvezérlések” névvel visszaadható (Armeeschemata), különböző korokban készült áttekintő összegzések állagát említem. Ebben szerepelnek olyan korai korokbeli összeállítások, amelyekből fontos elszórt adatokhoz juthatunk. Példának okáért a „Névjegyzék, török háború, 1683–1684” címet viselő iratból (Nr. 6) világossá válik a következő három adat: „gróf Esterházy József győri vicegenerális, a Thökölytől átszökött ezredese”, „Gombos ezredes, az átszökött thökölyanusok parancsnoka”, „Homonnay gróf ezredesként Thökölytől állt át”.

Még sokkal gazdagabb ilyen elszórt adatok szempontjából a másik haditanácsi levéltári különgyűjtemény, amely az ugyancsak némileg félrevezető „Kinevezések” (Bestellungen) nevet viseli. Ez is a XVI. századig visszamenően, így tárgyalt korunkra vonatkozóan is számos már elfelejtett személyt, helyszínt, eseményt őrzött meg. Ezúttal ezen iratok sokszínűségének jelzésére e megőrzött

iratok közül is említést érdemel legalább néhány mindeddig felhasználatlan. Ilyen az 1675. március 22-i „A felső-magyarországi rebelleseknek adott magyar kegyelmi rendelet” (Nr. 1944) vagy az 1675. április 26-i „Nyílt parancs a Felső- és Alsó-Magyarországon lévő valamennyi német katonának, illetve határőrseregbelinek a hadi közreműködés folytatására” (Nr. 1947, 1948). Más irányból megközelítve ezek közt van a keltezés nélküli „Menlevél vagyis útipasszus Apaffy erdélyi fejedelem részére” (Nr. 1965), vagy éppen az 1680. február 3-i „Utasítás Gubacsóczy János magyar udvari kancellár és nyitrai püspök számára a nyitrai főkapitányságra vonatkozóan” (Nr. 2083). Még két, egyáltalán nem kinevezést tartalmazó példaként említve, ugyancsak ezek közt található az 1682. augusztus 8-i „Nyílt parancs a magyarországi vallási törvénycikkelyekről” (Nr. 2151) vagy az 1683. augusztus 23-i „Magyarországi rendelet valamennyi mágánásnak, aki elpártol Thököly mellől” (Nr. 2309).

Feltétlenül az is figyelmet érdemel jelen szempontunkból, hogy a „Hadsereg-vázlatok” különgyűjteményébe is keveredett jó néhány az egyébként „Kinevezések” gyűjtőfogalom alatti állagba külön besorolt iratok közül. Ismét csak példaként szolgál az 1677-ből származó, pontosabb időpont nélküli „Pártfogólevél Babocsay Ferenc, Bezerédy, Szemere, Tóth Veszprémben és Pápán található katonái számára” (Nr. 2001), vagy éppen „Gróf Erdődy Miklós 1678. augusztus 26-i kinevezése Dalmácia, Horvátország és Szerémség bánjává” (Nr. 2044).

Áttérve az Osztrák Hadilevéltár másik legismertebb állagára, a Régi Táborig Iratok Levéltára (Alte Feldakten) sorozatai ismét számos meglepetéssel szolgálnak. Legfontosabbnak az tűnik, hogy az 1683-mal kezdődő „Török háború” (Türkenkrieg) irategyüttese ugyan megvan, viszont az éppen a Thököly-szabadságharc szempontjából legfontosabb esztendő egykori iratainak ismét csak alig egy töredéke maradt fenn eredetiben. A szintén a XIX. században barbár módon megsemmisített hatalmas iratmennyiség tartalmára megint csak utalnak a mutatókönyvek és részben a selejtezési jegyzőkönyvek is. Ennél azonban még fontosabb, hogy a XX. századi modernebb felfogású levéltárrendezések során azt az eljárást követték, hogy a más ausztriai és egykori német-római birodalmi kéziratoss állami, egyházi, városi vagy magángyűjteményekben felbukkant egykori másodpéldányokat másolatok formájában elhelyezték az eredeti iratok kiegészítéseként. Így ma már az 1683–1685 közötti évekre vonatkozó 187–190. számú kartonban lévő és kutatható irategyüttes kilenczede ilyen idegen helyről bekerült másolat. Bizonyára ezek is számos meglepetéssel szolgálhatnak a magyar kutatók számára is.

Áttérve a másik ausztriai történelmi levéltár gyűjteményeire, a külön igazgott Udvari Pénzügyi és Udvari Kamarai Levéltár (Hofffinanz- und Hofkammerarchiv) ugyancsak érdemes figyelmünkre a Thököly-szabadságharc vonatkozásában is. Azonban ezúttal is elszórt iratokról van szó, amelyek egybehordása fiatalabb kutatók áldozatos munkáját, szorgalmas jövődöbeli kutatását igényli. Két iratsorozat különösen kiemelendő, az egyik a „Vegyes magyar témák”

(Vermischte Ungarische Gegenstände) gyűjteménye, a másik az „Emlékeztető-könyvek” magyar sorozata (Gedenkbücher – Ungarische Reihe). Előbbi a vonatkozó éveket tartalmazó első tíz iratcsomó áttekintését igényelné, utóbbi pedig a 431–435. kötetét.

Tapasztaltabb és témában jártasabb magyar kutatók előtt jól ismert, hogy leggazdagabb anyagot és legtöbb sikert ígérő a harmadik és legjelentősebb ausztriai történelmi levéltár, a Házi, Udvari és Állami Levéltár (Haus-, Hof und Staatsarchiv) számos állagot egyesítő gyűjteményegyüttese. Ezúttal ismét csak jelezni tudjuk a jövőendő további kutatások célszerű irányait. Természetesen elsőként a „Hadi iratok” (Kriegsacten) állagát kell említenünk, a Thököly-szabadságharc és az ezzel kapcsolatos török ügyek forrásait a 206–213. csomó tartalmazza. A bécsi döntéshozatali mechanizmus megértése szempontjából fontos előterjesztések, uralkodói kéziratok, tanácskozási jegyzőkönyvek az „Udvari Levéltárak” (Hofarchive) állagában az Állami Kancellária (Staatskanzlei) iratgyűjteményének 5. és 6. csomójában vannak. Mindkét vonatkozásban számos fontos rész kérdést illetően újabb adatokkal szolgálhat az „Államosztályok Iratai” (Akten der Staatenabteilungen) állag vegyes eredetű Turcica gyűjteménye, főleg a 151–152. iratcsomó, valamint a Polonica gyűjtemény 81. iratcsomója. Feltétlenül figyelmet érdemel, hogy létezik egy „Török oklevelek és államiratok” (Türkische Urkunden und Staatsschriften) megnevezésű különgyűjtemény is, amelynek számozatlan többszáz foliója közt is célszerű lenne felkutatni az elszórt vonatkozó iratokat.

Visszatérve a háborús iratvonatkozásokhoz, a Habsburg-háznak a Német–római Birodalommal való egybekapcsolódása miatt nem kerülhetők meg e bécsi állami történelmi levéltár ezirányú iratállagai sem. A Birodalmi Udvari Kancellária (Reichshofkanzlei) három vonatkozásban is figyelmünkre méltó lehet. Az „Előterjesztések” (Vorträge) számozatlan iratai közt több szól a magyar ügyekről, beleértve a Thököly-szabadságharcot is, főleg 5a, 5b, 5c, 5d iratcsomóban. A „Birodalmi Gyűlés Iratai” (Reichstagsakten) közt a magyar ügyekre vonatkozóak kibővülnek a magyarországi török háborúval kapcsolatosakkal, jelen tárgyunk vonatkozásában ezek főleg 200–206. iratcsomóban lelhetőek fel. Hasonlóképpen váratlan helyen, „A békével kapcsolatos iratok” (Friedensakten) alsorozatában, azon belül is a 148., 149. csomóban hevernek el a Thökölyvel kapcsolatosan a külhatalmakkal folytatott iratváltások. A külön kezelt „Főbizottsági iratok” (Akten der Prinzipalkommission) két alsorozata, a „Jelentések” (Berichte) és „Utasítások” (Weisungen) 20–27., illetve 1–4. iratcsomója további adatokkal szolgálhat. Külön állagot képvisel az ugyancsak e bécsi történelmi levéltárban őrzött másik fontos német–római birodalmi forrásegyüttes, a Mainzi Főkancelláriai Levéltár (Mainzer Erzkanzleiarchiv). Az előzőeknél sokkal gazdagabb az ebben az állagban elhelyezett Birodalmi Gyűlési Iratok (Reichstagsakten) Militaria sorozata, elsődlegesen a 219. és a 220., továbbá a 260–268. csomó jöhet szóba.

Még mindig a Házi, Udvari és Állami Levéltárnál maradva, legnyilvánvalóbban általában a magyar történelem, így a Thököly-szabadságharc szempontjából két további különSOROZATA semmiképpen sem kerülhető meg. Minden kutató számára legnyilvánvalóbban ez – a „Hungarica” (pontosabban *Collectanea Hungarica*) megnevezésű irategyüttes, amelyen belül a témánk szerint szóba jöhető és jövő iratok a *Specialia* alsorozat 324–328. számú, de betűjelzésekkel tovább bontott csomóiban vannak. Ezen túlmenően azonban van egy „Magyar Iratok” (*Ungarische Acten*) megnevezésű további forrásegyüttes is, amelynek „Általános Iratok” (*Allgemeine Acten*) alsorozatában az adott időszakra vonatkozó „vegyes levelezés” a 177., míg a „hadi ügyek” iratai a 377. csomóban lelhetőek fel, ugyanakkor a „Vegyes iratok” (*Miscellanea*) alsorozatának 427. csomója is tartalmaz számos témánkat érintő iratot, sőt több Thököly-levelet is.

A Bécsben maradt magyar vonatkozású iratok közti szemlélésünket itt megszakítva, arról is szólnunk kell, hogy magyar szempontból is fontos egykori ottani központi irányító szervek hagyatéka ma már nem az egykori birodalmi székesfővárosban keresendő. Egyetlen e vonatkozású fontos kitérőként a cseh korona országaira irányítanám az ifjabb kutatók figyelmét. A Cseh Udvari Kancellária (*Böhmische Hofkanzlei*, *Ceská Dvorská Kancelár*) irategyüttese ma Prágában a Központi Állami Levéltárban (*Státní Ústřední Archiv*, Praha) kutatható. Ennek a 44. és 45. csomójában a thökölyanusoknak a szomszédos morvaországi és sziléziai határterületekre irányult betöréseivel kapcsolatos források hevernek el. Ugyancsak e vonatkozású további források vannak a Morva Tartománygyűlés Levéltárának (*Landesarchiv der Stände in Mähren*, *Snémovní Akta*) ma Brnűnben az Állami Területi Levéltárban (*Státní Oblastní Archiv v Brně*) őrzött kormányzósági iratai (*Guberniumsakten*, *Gubernium*) 136. csomójában. Hasonlóképpen ilyen jellegű iratok várnak magyar kutatóra az egykori Sziléziai Tartományi Levéltárnak (*Landesarchiv Schlesiens*,) a lengyelországi Wroclawba (*Breslau*, *Boroszló*) az ottani Állami, Vajdasági és Városi Levéltárba (*Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Wojewódstwa Wrocławskiego*) került, és ott területi részegységek szerint széttagoltan őrzött zömétől elszakítottan ma a csehországi opavai (troppai) Állami Területi Levéltárban (*Státní Oblastní Archiv v Opavě*) gondozott alamóci (olmützi, olomouci) érsekségi iratai (*Akten des Erzbistums Olmütz*, *Arcibiskupství Olomouc*) 115. csomójában.

Am olyan meglepő tapasztalatot is szerezhethetünk, hogy Wenzel Ferdinand von Lobkowitz herceg és Ferdinand von Dietrichstein gróf, az adott idő két fontos csehországi német államférfia közti levelezés, amely az egykori két családi levéltárba került, és, ma két, a litomeritzi (litomericei) és a brűnni (brnoi) területhez tartozó cseh fióklevéltárat képez, gazdag thökölyanus vonatkozásban. Előbbi helyen és gyűjteményben B-60, utóbbi helyen és gyűjteményben 34–19 jelzet alatt az 1679–1686 közti időből 108, illetve 61 foliónyi forrás vár feldolgozásra. Ugyanígy további és továbbvezető példaként a sziléziai Schaffgotsch grófi családnak a lengyelországi Wroclawba szállított és ma ott őrzött levéltára

(Archiwum Schaffgotschów) őrzi (a XXIX. stos papierów, pudlo 136, numer 132 jelzet alatt) Christoph Leopold Schaffgotsch gróf és Franz Anton von Klebelsperg gróf 1673–1688 közti, 179 oldalnyi levelezését. Alapvetően ez is a Thökölyvel kapcsolatos hadieseményekről szól. Egyébként egykori álamférfiak számos további egykori családi levéltárból különböző országok kisebb mai levéltáraiba került és ma ott elheverő esetében mindenütt hasonló a helyzet.

Végül más és talán még meglepőbb irányba kell tovább vinnem a Thökölyszabadságharcra kapcsolatos kutatási lehetőségek irányát. Szólnom kell ugyanis arról is, hogy a belső-ausztriai tartományok, azaz Krajna, Karintia és Stíria háborús együttműködésére, vagyis a thökölyanusok és az oszmánok támadásának elhárítását célzó hadielőkészületekre vonatkozó iratok a Krajnai Tartománygyűlés (Landstände für Krain, Dezelni Stanovi za Kranjsko) ma Ljubljánában a Szlovén Állami Levéltárban (Archiv Republica Slovenije) elfekvő 126. csomójának 210. konvolutát képezik. E csomó 209. konvolutában, valamint a 134. csomó 227. konvolutában további magyar vonatkozású, témánkat is érintő iratok vannak.

Még ennél is tovább vezet bennünket is az egykori Görz és Gradiska Hercegesített Grófság Levéltára (Archiv der gefürsteten Grafschaft Görz und Gradiska), amely ma a kettészakított Görz város olasz fennhatóságú területén, Goriziában a Tartományi Történelmi Levéltárban (Archivio Storico Provinciale) csak olasz néven megdva (Archivio degl'incliti Stati di Gorizia e Gradisca) található. Meglepő módon az „Igazságügyi és magániratok” (Atti Giurisdizionali e Privati) állagába tagoltan, a „Különböző sorozatok” (Serie diverse) közé beszítva a „Hadügyek” (Affari militari) hatvankét tétele közt egyenesen korszakunkra vonatkozó thökölyanus forrásegyüttesre (IV-2-A, IV-2-B) lelhetünk. Ennek meghatározása: „Az 1678-as s következő magyarországi hadjáratokra vonatkozó doboz” (Carton concernanti la campagna in Ungheria 1678 sgg). Besorolási sorrendben azonban ennél bővebb tartalmú, az 1670-től 1684-ig terjedő időből származó hűségnyilatkozatok, hadibeszámolók, fogolynévsorok, jelentések, levelek, összesen 93 irat, továbbá egy 1682-es, a felvidéki eseményekről vezetett napló alkotja ezt az irategyüttest.

Ez esetben a címzésekből és több irat tartalmából kikövetkeztethetően a császári állandó hadseregben szolgáló és villa novai báróból birodalmi grófi méltóságra emelt Carl Strasoldo (?–1686) egykori tábori irattárának ezredesként Szatmárban, majd generális-főstrázsamesterként Kassán, végül altábornagyként Eperjesen teljesített hadiszolgálatára idején keletkezett töredékéről lehet szó. Csak érdekességként említjük néhány irat aláíróját: 1670-ből Tyukody és Zemplén vármegye közössége (mindkettő: Nr. 17), 1676-ból báró J. Schmidt tábornok (Nr. 22) és egy névtelen jelentéstévő (Nr. 23), 1684-ből Nagy Ferenc tábornok és 1682-ből Schieffenberg ezredes (Nr. 29), ugyancsak 1682-ből Zsilinszky István várnagy, 1683-ból Arzay Mihály, ismét 1682-ből báró Barkóczy Ferenc ezredes és 1681-ből négy Perényi: István, Ádám, György és Pál (valamennyi e sorrendben: Nr. 28).

Nem kerülhetjük meg annak a gondolatnak a felvetését sem, hogy a Habsburg-uralkodók itáliai tartományaira tekintettel a legmeglepőbb helyeken működő mai olaszországi levéltárakba is kerültek fontos magyar vonatkozású iratok. Így például az egykori Nápolyi Királyság azonos nevű székhelyén, az ottani Állami Levéltárban (Archivio di Stato di Napoli) fekszik el egy 195 oldalnyi bekötött levélköteg a vol. 99.4.146 jelzet alatt. Ez a családtól idekerült együttes a gróf Antonio Caraffa császári tábornoknak a Thököly Imre hadai elleni magyarországi harcairól szóló 71 levelet és beszámolót tartalmazza.

Rövid figyelemfelkeltő mondanivalónk végére értünk. Tanulásgként befejezésül szeretnénk nyomatékosan hangsúlyozni, hogy még három évszázaddal gróf Thököly Imre halálát követően is érdemes, egyúttal szükséges az általa vezetett szabadságharcra kapcsolatosan újabb és újabb levéltári feltárásokhoz kezdeni. A fentiekén túl még számos további meglepetés érheti a korszak magyar kutatóját, különösen, ha kiterjeszti feltáró munkáját az ezúttal tudatosan és főleg terjedelemben hiányában nem érintett számos magán-, városi és egyházi levéltár állagaiban, és nemcsak mai hazai, meg korábbi magyarországi térségekben, hanem szerte az egykori Habsburg Birodalom legkülönbözőbb gyűjteményeiben.

(A 2005. október 14-én Vaján, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Múzeumok Igazgatósága és a Vay Ádám Múzeum tudományos ülésén elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.)